

Estudis de Constantí, 33, 2017, pàgs. 115-122

UNA VISITA A CENTCELLES DE LA DELEGACIÓ TARRAGONINA DE L'ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA (3 DE JULIOL DE 1883)

Jaume Massó Carballido
Fill Adoptiu de Constantí

Un dels primers articles monogràfics publicats sobre el conjunt monumental de Centelles fou redactat l'any 1883 pel tarragoní Sadurní Ginesta Salas i va aparèixer —el primer trimestre de 1884— al barceloní *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*.¹ Gràcies a la col·laboració dels bons amics Josep M. Grau i Josep Estivill, he pogut reproduir el text de Ginesta, que transcriu al final d'aquesta breu introducció i que acompanyo amb notes i observacions complementàries meves.²

L'article ressenya una excursió portada a terme el 3 de juliol de 1883 per diversos membres de la Delegació tarragonina de l'Associació d'Excursions Catalana i va ser conseqüència de la difusió de notícies sobre l'existència del mosaic i de les pintures que decoren l'interior de la cúpula de Centelles. Com recordaran els fidels lectors dels *Estudis de Constantí*, l'afortunat (re)descobriments s'havia produït sis anys abans. Recupero uns quants paràgrafs (transcrits textualment, només amb la correcció dels accents gràfics) de la carta —datada a Tarragona el 23 d'octubre de 1877— amb què el propietari de Centelles, Antoni Soler i Soler, va comunicar la troballa al seu fill Conrad, qui aleshores estudiava Dret a Barcelona:

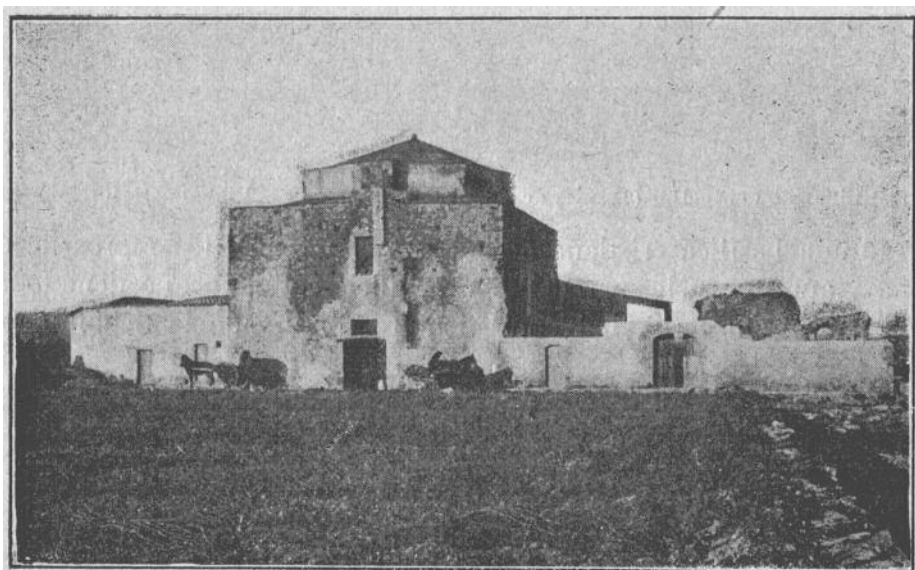
[...] hace algún tiempo había notado que habiéndose desgajado algunos pedazos de yeso de la cúpula en San Bartolomé³ se observaban varios dibujos, pero creyendo que serían pinturas gastadas y de poco mérito no di importancia a aquel

¹ A. GINESTA SALAS, "Excursió col·lectiva a Centcellas", *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (Barcelona), núm. 65-66, febrer-març de 1884, p. 27-31.

² Pel que fa al context historiogràfic, vegeu els meus articles "Centelles, de Lluís Pons de l'cart a Lluís Domènech i Montaner", *Estudis de Constantí*, núm. 29 (2013), p. 197-212, i "Centelles: historiografia", *Re-descobrint Centelles* (catàleg de l'exposició), Tarragona: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, 2016 [aparegut el març de 2017], p. 9-21.

³ Antoni Soler es refereix a l'advocació religiosa a sant Bartomeu que havia tingut l'edifici principal de Centelles abans de la seva desamortització.

suceso, mas días atrás estuvo el Padre Sallarés con otros compañeros suyos para visitar aquellas ruinas y la casualidad les hizo descubrir que toda la cúpula era un mosaico de mérito y en su visita levantaron una acta para hacer constar dicho descubrimiento. Al día siguiente que fue el sábado me dieron noticia de dicho descubrimiento y esta tarde provisto de gemelos y teniendo preparadas dos escaleras de mano he ido a San Bartolomé con Hernández[,]⁴ Fábregas⁵ y Pablo y verdaderamente hemos visto que toda la parte de la cúpula en donde se había desgajado el yeso era un mosaico, distinguiéndose dos caras bien conservadas y varias figuras cuyo verdadero mérito no hemos podido apreciar ni tampoco la época, siendo preciso para ello descrostar todo el yeso que cubre el mosaico y entonces podrá saberse la época por el traje de las figuras y por su representación. De todos modos el descubrimiento es notable y muchos serán los curiosos que visitarán a S. Bartolomé, cuando esta tarde he ido allá he encontrado todos los principales de Constantí que me estaban aguardando deseosos de satisfacer su curiosidad [...].⁶

Centcelles, al final del segle XIX. Fotografia publicada a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (1898).

⁴ Es tracta de l'arqueòleg autodidacte tarragoní Bonaventura Hernández Sanahuja (1810-1891), entre altres coses inspector provincial d'Antiguitats i primer director del Museu Arqueològic.

⁵ Segurament era l'advocat i polític tarragoní Josep-Salvi Fàbregas i Domingo (mort el 1915), que fou –entre altres càrrecs– president de la Societat Arqueològica Tarraconense (1887-1901) i de la Comissió provincial de Monuments (1906).

⁶ Vegeu la transcripció completa de la missiva al meu article “El descobriment de les pintures i del mosaic de la cúpula de Centcelles, l'any 1877, segons una carta d'Antoni Soler”, *Estudis de Constantí*, núm. 8 (1992), p. 59-70.

Conec molt poques fotografies de les restes arqueològiques de Centcelles que siguin anteriors al segle xx i cap de coetània a l'excursió de 1883. Per a complementar gràficament aquesta modesta aportació, reproduïxo una de les tres fotografies que il·lustren un article d'Ángel del Arco y Molinero publicat l'any 1898 a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*.⁷

TRANSCRIPCIÓ DELS TEXTOS DE SADURNÍ GINESTA SOBRE CENTCELLES PUBLICATS L'ANY 1884 AL BUTLLETÍ MENSUAL DE LA ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA⁸

«DELEGACIÓ DE TARRAGONA.

TRABALLS PERA'L MES DE MARS. — Dia 20. — *Sessió general ordinària*. — Organització d'excursions. — Lectura de l'«Acta de la excursió al Aqueducte de las Ferreras (Pont del Diable).»

EXCURSIÓ COL·LECTIVA A CENTCELLAS. — Dia 3 de Juliol de 1883. — Entre la vila de Constantí y'l riu Francolí hi ha las ruïnes de un gran edifici anomenat *Centcellas*, del què n'han parlat quasi tots los escriptors que han tractat de las antigüitats de Tarragona, sens que puga saberse de cert avuy, l'origen y objecte del meteix.

No fa molt temps, s'hi féu un gran descobriment que tal volta podria donar nova llum pera la història de aquest edifici, en lo què son propietari, D. Anton Soler, de aquesta ciutat, hi féu fer després algunas reparacions pera conservar la part més principal; y a fi de visitar aquestas importants ruïnes y veure tant interessant descobriment, s'acordà fer per aquesta DELEGACIÓ DE LA ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA, una excursió al citat lloch.

Lo dia senyalat fou lo 3 de Juliol de 1883, essent las 3h 30 de la tarde d'aquest dia, que sortíam D. Joaquim Basora, don Joan de March y'l infrascrit, per lo portal de Sant Francesch y empeníam la marxa per la carretera de Castelló en direcció al riu Francolí, distant un quart de las murallas de Tarragona.

Passat aquest riu pe'l bonich pont de ferro de cinch trams sobre quatre pilastres de pedra, la carretera's bifurca, dirigintse la de la dreta a Reus y la de la esquerra, coneguda aquí per carretera de Vila-seca, a Castelló de la Plana. Seguïrem nosaltres la primera pera pendre la que's troba a pochs passos a la dreta que és la que va a Constantí.

Bonichs paisatges se presentan a la vista del qui per ella camina, puig per espay de mitj' hora va vorejant lo riu que té a la dreta, mentres que a l'esquerra s'extén la hermosa y ben cultivada horta de Tarragona. A mitj' hora de camí's

⁷ Á. DEL ARCO, "Notas arqueológicas de la diócesis de Tarragona. II [...] Centcellas", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid), núm. 4, abril de 1898, p. 184-188. El peu de la imatge (p. 185) diu: "Ruinas de Centcellas (Termas de Adriano). — Tarragona. — Vista anterior". Agraïxo a Gemma Jové, del departament de fotografia del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, l'escaneig d'aquesta il·lustració.

⁸ Hi he mantingut bàsicament la redacció prenormativa de l'original, però —per a facilitar-ne la lectura— hi he normalitzat els accents gràfics i he modificat o retocat la tipografia de determinats apòstrofs i guionets. Quant als topònims, n'he actualitzat les formes prenormatives però he mantingut la de "Ferreras" i la de "Centcellas".

troba lo *Molí de l'Horta*, hont la carretera descriu una curva pera guanyar la costa que's presenta, y al ésser dalt, deixàrem la carretera pera pendre un camí vehinal que's troba a la dreta. L'aspecte varia allavors; ja no és la hermosa horta ni'ls bonichs paisatjes de la vora del riu lo que's veu, sinó extensos camps plantats de vinya, garrofers y oliveras a dreta y esquerra del camí.

A un quart se troban a la dreta un molí de farina que va per forsa de vapor, y a la esquer[r]a una fàbrica de paper moguda per forsa hidràulica, la qual té esculpida sobre la porta d'entrada la fetxa 1733, y entre aquestos dos edificis se veuhen las ruínas de *Centcellas*, objecte de aquesta excursió.

Desagradable és l'efecte que produheix de prompte al artista y al arqueòlech l'aspecte exterior d'aquestas, a causa de que, al restaurar l'edifici o cos principal, que's conserva en més bon estat, ho feren ab tant mal acert, que li tragueren tot l'aspecte d'antigüetat que avans tenia.

Avans de descriure las ruínas de *Centcellas*, crech indispensable donar algunas notícias sobre las diferentas opinions de qual fou l'origen y objecte del meteix.

Alguns escriptors, remontantse a la època del emperador romà Adrià, diuhen que, al convocar aquest las Corts o Concili en Tarragona, se reuniren los representants de las ciutats en aquest edifici, que desde aquella època ha conservat lo nom de *Centum-Cellæ*, de las cent cadiras o assientos que ocuparen los qui assistiren a dit Congrés, qual nom ab lo transcurs del temps s'ha transformat, traduït al català, en *Centcellas*. Creyem poch acceptable la opinió de tals escriptors, de que l'emperador hagués reunit als representants de las ciutats en un punt tant distant, sent aixís que hi havia a Tarragona edificis de capacitat suficient hont poder reunir las Corts, las quals, com diuhen la major part dels historiadors, creyem que's celebraren en lo meteix palau de Cèssar August.

Altres, apoyantse, tal volta, en lo significat de la paraula catalana, diuhen que aquest edifici perteneixia a un cos de cent homes montats, disposats sempre a saltar a la sella en persecució dels criminals.

Nostre distingit e il·lustrat consoci, D. Bonaventura Hernández Sanahuja, en lo «Indicador Arqueológico de Tarragona» diu que la paraula llatina significa *Cent celdas* per haver sigut aquest edifici un quartel o habitació pera cent soldats de la guàrdia pretoriana, al igual de la *Centum-cellæ* de la vil·la Adriana de Roma.⁹

Desgraciadament, l'estat actual de *Centcellas* no permet deduir la disposició que primitivament podia tenir aquest edifici, com tampoch si podia haver servit pera l'objecte que expressa lo Sr. Hernández; puig sobre las ruínas romanas y utilisant tal volta part de aquell edifici, construhiren en època posterior lo actual, que té la forma de una iglésia, y las parets unidas a ella, l'aspecte de

⁹ Vegeu B. HERNÁNDEZ SANAHUJA & J. M. DE TORRES, *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designación de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona: Imprenta de los Sres. Puigrubí y Arís, 1867, p. 154-155 (d'aquesta guia n'hi ha una reedició en facsímil, publicada per l'Ajuntament de Tarragona l'any 1982).

un convent enrunat. ¿Convertirian, en los primeros siglos del Cristianisme, aquell edifici romà en una Basílica ab sa corresponent cripta, com la major part de las primitivas Basílicas cristianas? No podem assegurarho, mes la disposició de la part principal del edifici pareix confirmarho.

Las construccions adheridas a la iglésia són d'època posterior y, com, havem dit, tenen l'aspecte de un gran convent enrunat, per lo que creuhen alguns si després de la expulsió dels alarbs podia haver sigut un monastir; però ¿de quina ordre? ¿Com és que ni per tradició s'ha conservat lo nom de la ordre a què podia haver pertenescut, mes sí lo nom de *Sant Bartomeu* ab què és més conegut aquest edifici entre'ls pagesos de la encontrada? ¿Seria tal volta lo de la primitiva parròquia de la immediata vila de Constantí, que dista cosa de un quart de Centcellas, y las enrunadas parets dels costats de lo que fou iglésia, las habitacions y demés dependèncias de la rectoria? Res de cert podem dirne, y com més s'examinan sas ruinas, més aumenta la confusió entre'ls arqueòlechs, pera poder emetre ab certesa llur opinió sobre un edifici que pareix destinat a servir de contradicció entre'ls meteixos, com la tant anomenada Torre dels Escipions.¹⁰

Las actuals ruïnas de Centcellas tenen aproximadament 90 metres de longitud per 24 a 25 de latitut. L'edifici principal, o sia l'iglésia, està situat al centre a poca diferència d'aquestas ruïnas y és de forma quadrada al exterior, circular al interior y cobert per una cúpula o mitja taronja de forma vuytavada al exterior. La entrada de aquest edifici és en la cara de mitjdia y consisteix en una gran portalada d'arch de mitj punt, en gran part tapiada avuy per haverse reduhït sa grandària, y sobre de aquesta hi ha una obertura circular pera donar pas a la llum. Son interior, com ja havem dit, és circular o sia en forma de rotonda y en cada un dels quatre punts de la paret a què corresponen 'ls ànguls del exterior del edifici, hi ha unas grans hornacinas que arriban quasi fins al arranch de la cúpula. Enfront de la porta d'entrada y a bastanta altura, s'hi veu un'alta y estreta finestra ab arch de mitj punt y en la paret de la part de Ponent hi ha practicada una obertura que comunicava ab lo edifici o departament immediat del què'n parlarem després. Al centre hi ha un departament subterrani, més llarch que ample, al què s'hi baixa avuy ab bastanta dificultat y sota d'aquest un altre, dividit per sa longitud per una paret ab dos petits archs, que posan en comunicació l'un costat ab l'altre.

Las parets de aquest edifici que acabem de descriure tenen uns 7 a 8 pams de gruixària, fetas de pedra y morter y la construcció de tot ell indica pertànyer a una època de decadència.

Lo departament de la part de Ponent que havem dit estava en comunicació ab l'anteriorment descrit, és de forma quadrada y en cada cara hi ha una espècie de àbside o capella ab sas corresponents mitjas cúpulas, no essent possible saber com estaria cobert aquest edifici per estar molt arruïnat. Las parets no

¹⁰ Sobre la denominació tradicional –i errònia– d'aquest darrer monument, vegeu el catàleg de l'exposició *Monuments a l'abast. La Torre dels Escipions*, editat pel Museu Nacional Arqueològic de Tarragona l'any 1993.

són de tanta gruixària com las del altre, y sa construcció creyem qu'és d'època posterior, com també dos o tres archs arruïnats que's veuhen un poch separats y que formarian part antiguament d'aquest edifici.

A la part de Llevant o sia a l'esquerra del cos principal, se veuhen altres restos d'edifici de forma rectangular, de uns 30 metres de llargària, en los què s'hi veuhen encara restos d'un àbside y alguna finestra d'arch de mitj punt.

Tals són las actuals ruïnas de Centcellas, que havian quedat ja com olvidadas pe'ls arqueòlechs per considerarlas sens importància y que no valian la pena d'ésser visitadas, quan una casualitat féu cridar novament sobre ellas l'atenció.

Un cassador, al descarregar un dia allí la escopeta, fou causa de que ab lo soroll del tiro caygués un tros del rebossat de la cúpula, deixant en descobert una part de mosaich, y per altres trossos que han caygut després, s'ha vist que tota la cúpula està coberta de mosaich, figuras y altres adornos. Al ferse aquest descobriment, son propietari volia fer algunas obras pera deixar en descobert tot lo mosaich, ab lo que hauria prestat un gran servey la història y al art, mes tant bells propòsits quedaren en projecte.

Actualment sols se veuhen, entre alguns adornos, los caps y la part superior del cos de duas figuras que no permeten deduhir lo que representan. Creyem que seria de suma importància lo poder estudiar per complert lo esmentat mosaich, puig los assumptos que las figuras representessen podrian donar tal volta nova llum sobre l'objecte a què primitivament estava destinat. Considerantho aixís la «Societat Arqueològica Tarraconense», després de fer una excursió al esmentat lloch, nombrà una Comissió per fer algunas gestions sobre'l particular, que molt desitjariem donessen los resultats més satisfactoris.¹¹

Després de haver pres algunas midas de las ruïnas que acabem de ressenyar, retornàrem los excursionistas a Tarragona, essent las 8 h 30 del vespre, quan saludàvam las ciclòpeas murallas que com atlètics gegants, sostenen las macissas fortificacions de la antiga Tàrraco. — Tarragona, Juliol de 1883. — SADURNÍ GINESTA SALAS.

Apèndice. — Escrita aquesta mal girbada ressenya he tingut ocasió de llegir la Memòria que'l distingit arqueòlech D. Bonaventura Hernández Sanahuja ha escrit sobre'l meteix assumpto.

En aquesta Memòria, escrita en 1859,¹² cap dato cert se dóna tampoch sobre la història d'aquest edifici, mes sí diu que al tirarse a terra una de sas

¹¹ Val a dir que Ginesta era també soci, des de 1882, de la Societat Arqueològica Tarraconense. Vegeu M. A. FERRER I BOSCH, A. DASCA I ROIGÉ & J. ROVIRA I SORIANO, *CL Anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Una aproximació a la seva història (1844-1994)*, Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1994, p. 358 i 379.

¹² Hernández havia visitat detingudament Centcelles l'any 1859, arran de la troballa d'una inscripció romana (RIT 906, transcrita al text de Ginesta) a prop del conjunt arqueològic. Va redactar aleshores una "Reseña histórico-descriptiva de las ruinas de Censellas (*Centum-cellae*), existentes á media legua de Tarragona", una ressenya o informe que va trametre tot seguit a la Real Academia de la Historia, de Madrid. No he pogut consultar aquest manuscrit, però en tinc una referència

parets, se trobà una làpida romana existent avuy en lo Museo arqueològich de Tarragona, lo que proba l'origen romà del edifici. Aquesta làpida encara que un poch trencada, pot veures que deya aixís:

M. FVLVIO
MVSAEO
SEVIRO. AVG
SVTORIA
SVRILLA
MARITO
OPTIMO

Al descriure las ruïnas, diu que sobre la iglésia hi havia «un campanar format de dos altíssims pilans de mahons units en un extrem ab un petit arch cobert per una teuladeta a dos vessants al gust dels sigles XII al XV».¹³ Res existeix avuy d'aquest campanar, que al meteix temps que donava una prova més del objecte a que últimament estava destinat l'edifici, havia de contribuir també a donar un aspecte més pintoresch a las actuals ruïnas vistas de lluny. — Setembre de 1883.

S. G. S.»

—extreta d'una llista bibliogràfica d'obres del mateix Hernández— que informa que el treball anava acompanyat d'una làmina “que representa la vista de las ruinas y el plano topográfico”. Vegeu el meu article “Troballes arqueològiques a Constantí, a mitjan segle XIX (1849-1859)”, *Estudis de Constantí*, núm. 15 (1999), p. 7-18, així com els citats —*supra*— a la nota 2.

¹³ Uns quants anys més tard, Hernández va publicar una nova descripció de Centcelles en un apèndix del seu llibre *El Pretorio de Augusto de Tarragona. Estudios histórico-arqueológicos en indagación de los principales acontecimientos ocurridos en su recinto desde su fundación hasta la invasión de los árabes*, Tarragona: Establecimiento Tipográfico de A. Alegret, 1888. L'apèndix s'intitula “Basilica bizantina de Centcellas y duración del paganismo en la ciudad de Tarragona” i ocupa les pàgines 67-96 del volum suara esmentat; un parell d'anys després, el text fou reproduït parcialment —perquè la revista deixà d'editar-se— als *Anales de la Construcción y de la Industria* (Madrid), any XV, núms. 14, 18, 19 i 24, dies 25 de juliol, 25 de setembre, 10 d'octubre i 25 de desembre de 1890, p. 213-216, 280-283, 291-294 i 370.

Dia 27.—*Visita oficial* á la col·lecció d' armas de D. Joseph Estruch.

Barcelona 31 de Mars de 1884.—*Lo Secretari*, SIMON ALSINA Y CLOS.

DELEGACIONS.

DELEGACIÓ DE TARRAGONA.

TRABALLS PERA L' MES DE MARS.—Dia 20.—*Sessió general ordinària*.—*Organisació d' excursions*.—*Lectura* de l' «Acta de la excursió al Aqueducte de las Ferreras (Pont del Diable).»

EXCURSIÓ COL-LECTIVA Á CENTCELLAS.—Dia 3 de Juliol de 1883.—*Acta*.—Entre la vila de Constantí y l' riu Francolí hi ha las ruinas de un gran edifici anomenat *Centcellas*, del que n' han parlat quasi tots los escriptors que han tractat de las antigüitats de Tarragona, sens que puga saberse de cert avuy, l' origen y objecte del meteix.

No fa molt temps, s' hi feu un gran descobriment que tal volta podria donar nova llum pera la historia de aquest edifici, en lo que son propietari, D. Anton Soler, de aquesta ciutat, hi feu fer després algunas reparacions pera conservar la part més principal; y á fi de visitar aquestas importants ruinas y veure tant interessant descobriment, s' acordá fer per aquesta DELEGACIÓ DE LA ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA, una excursió al citat lloch.

Lo dia senyalat fou lo 3 de Juliol de 1883, essent las 3^h 30 de la tarde d' aquest dia, que sortíam D. Joaquim Basora, don Joan de March y l' infrascrit, per lo portal de Sant Francesch y empeníam la marxa per la carretera de Castelló en direcció al riu Francolí, distant un quart de las murallas de Tarragona.

Passat aquest riu pe 'l bonich pont de ferro de cinch trams sobre quatre pilastras de pedra, la carretera s' bifurca, dirigintse la de la dreta á Reus y la de la esquerra, coneguda aquí per carretera de Vilaseca, á Castelló de la Plana. Seguïrem nosaltres la primera pera pendre la que s' troba á pochhs passos á la dreta que es la que va á Constantí.

Bonichs paisatjes se presentan á la vista del qui per ella camina, puig per espay de mitj' hora va vorejant lo riu que té á la dreta, mentres que á l' esquerra s' extén la hermosa y ben cultivada horta de Tarragona. A mitj' hora de camí s' troba lo *Molí*

Primera plana de l'article de S. Ginesta sobre Centcelles publicat al *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (1884).